

Emil Daniel Lesner
Uniwersytet Szczeciński/ Polska

Dokonać niemożliwego, czyli o trudnościach w tłumaczeniu komiksu „Der Fönig” Waltera Moersa na język polski

ABSTRACT

To do the impossible thing – some translation problems in the Polish version of the German comic book “Der Fönig” by Walter Moers

The following article discusses some problems in the translation of the German comic book “Der Fönig” into Polish. The main concern is to define the semantic dominant of the source text correctly and to find any adequate translation possibilities of language phenomena, which could contribute to problems in the translator’s work. As the source text has not been translated into Polish yet, the author presents his own translation proposals of two problematic fragments of the German original.

Keywords: translation techniques, Walter Moers, untranslatability

Niniejszy artykuł stanowi próbę omówienia podstawowych trudności wynikających z tłumaczenia komiksu „Der Fönig” Waltera Moersa na język polski. Omawiany tekst został wydany w roku 2004 i nie został jeszcze przetłumaczony na język polski. Głównym problemem, z którym musi zmierzyć się tłumacz podczas próby przekładu wspomnianego tekstu jest ulokowanie jego fabuły w fikcyjnej krainie, w której, dekretem królewskim, występujące we wszystkich wyrazach litery -k- zamieniono na -s-. Jako, że wspomniana zamiana prowadzi w języku niemieckim również do całkowitej zmiany znaczeń niektórych leksemów, powodując, jak się okazuje, niejednokrotnie zabawne pomyłki, omawiany tu tekst, ze względu na zawarte w nim trudności w tłumaczeniu, może uchodzić

za pozornie nieprzetłumaczalny. W części teoretycznej niniejszego artykułu podejmiemy w związku z powyższym zagadnienie nieprzetłumaczalności językowej, koncentrując się przede wszystkim na technikach jej niwelowania w procesie tłumaczenia. W części analitycznej przedstawimy natomiast krótką próbę charakterystyki tekstu docelowego, ukazując i omawiając na wybranych przykładach trudności translatorskie, a także proponując adekwatne metody ich przekładu.

O nieprzetłumaczalności językowej i sposobach jej redukowania

Zagadnienie nieprzetłumaczalności językowej było w blisko już ponad 60-letniej, ukonstytuowanej naukowo teorii przekładu definiowane w sposób różnorodny¹. Niektórzy badacze (por. przykładowo Jakobson 1959: 117, Krysztofiak 1999: 76 oraz 79–80) definiują ją jako zjawisko językowe odwołujące się do gramatycznych lub fonetycznych właściwości ściśle określonych leksemów, które w ramach danego języka wyjściowego oraz docelowego mogą wywoływać odmienne skojarzenia i tworzyć odmienne symbole. Modelowym przykładem opisywanej sytuacji jest leksem *śmierć*, który w polskim obszarze językowym personifikowany jest, ze względu na gramatyczny rodzaj rzeczownika, jako postać kobieca, a w niemieckim obszarze językowym jako postać męska². Oprócz tego, jak podkreślają John Catford (1965) oraz Eugene Nida (1969: 483), nieprzetłumaczalność językowa może również być definiowana jako brak elementów leksykalnych (Nida wspomina w tym kontekście o podobieństwach semantycznych między językami, por. tamże) i syntaktycznych (czyli według Nidy „podstawowych podobieństw w zakresie struktur syntaktycznych”³) w języku docelowym, które pozwoliłyby tłumaczowi odzwierciedlić daną jednostkę tłumaczeniową. Anton Popovic definiuje natomiast nieprzetłumaczalność językową jako swoistą niemożliwość zastąpienia językowych elementów tekstu oryginalnego przy pomocy elementów strukturalnych, linearnych, funkcjonalnych i semantycznych tekstu docelowego (por. Popovic 1976). Z powyższej definicji wynika, że potencjalna nieprzetłumaczalność językowa polega na braku leksemów lub grupy leksemów o podobnych

-
- 1| Jako początek naukowych rozważań nad procesem przekładu uznajemy tu wydaną w roku 1959 pracę Romana Jakobsona „On linguistics aspects of translation”, w której amerykański językoznawca dokonał podziału na tłumaczenie intra-, interjęzykowe oraz intersemiotyczne (por. Jakobson 1959).
 - 2| Należy przy tym nadmienić, że współczesna literatura beletrystyczna, twórczość audiowizualna oraz przede wszystkim tzw. interrelacyjność polisystemów artystycznych, czyli się powiązań literatury rodzimej z wytworami obcej kultury, wskazują na obecność męskiej personifikacji śmierci także w literaturze polskiej (więcej na ten temat por. Lesner 2015).
 - 3| Por. tekst wyjściowy: „fundamental similarities in the syntactic structures of languages”. (Nida 1969: 483, tłum. E.L.).

cechach gramatycznych, semantycznych oraz takich, które pełniłyby podobną funkcję do jednostek tłumaczeniowych.

Edward Balcerzan wymienia w swojej monografii „Tłumaczenie jako wojna światów” następujące źródła nieprzetłumaczalności: nieprzetłumaczalność konstrukcji utworu, chwytu językowego, chwytu graficznego, cytatu, denotacji oraz konotacji (por. Balcerzan 2009: 88–97). Nieprzekładalność konstrukcji utworu „ogranicza znaczenia, sensory i ewokowane mechanizmy komunikacyjne” tekstu wyjściowego (por. tamże: 88). Takie rozumienie opisywanego tu źródła nieprzetłumaczalności sugerowałoby mianowicie, że każdy tekst niesie ze sobą pewien element nieprzekładalności, ponieważ ze względu na specyfikę procesu przekładu, w którym dokonuje się akt interpretacji tekstu wyjściowego, każdy tekst docelowy odznaczałby się mniejszą ilością przetransportowanych znaczeń niż te, które dostępne są czytelnikom tekstu oryginalnego.

Nieprzekładalność chwytu językowego polega na tym, że w danym tekście wyjściowym aktywizuje się „wybrany walor semantyczny słowa lub zespołu słów” (por. Balcerzan 2009: 91). Wspomniane „walory semantyczne” leksemów zostają uaktywnione poprzez zjawisko polisemii lub za sprawą użytego rodzaju gramatycznego. O tym, że zjawisko polisemii może okazać się niezwykle wymagającym problemem w procesie przekładu decydują przede wszystkim różnice w segmentacji jednostek leksykalnych między językiem wyjściowym a docelowym. Odmienna segmentacja leksemów w polach semantycznych może przysporzyć tłumaczom sporych problemów. Spróbujmy zastanowić się nad możliwościami przekładu niniejszego zdania na język niemiecki: *Język ma on niewątpliwie bardzo długi, co niejednokrotnie prezentował widowni na swoich koncertach, ale też niezwykle giętki, czego potwierdzeniem są liczne wywiady, których udziela.* W niniejszym przykładzie u podstaw opisywanego chwytu językowego leży wykorzystanie rzeczownika polisemicznego *język* w znaczeniu „narząd w jamie ustnej, składający się z elastycznych mięśni, pokryty błoną śluzową, mieszczący narządy smaku, biorący udział w ssaniu, żuciu i połykaniu pokarmów; u ludzi ponadto jeden z najważniejszych narządów mowy” oraz w znaczeniu „zasób wyrazów, zwrotów i form określanych przez reguły gramatyczne, funkcjonujący jako narzędzie porozumiewania się przez członków jednego narodu, społeczeństwa; mowa” (por. [SZYM]). Pierwsze cytowane powyżej znaczenie zamieszczonego rzeczownika werbalizuje się poprzez użycie frazy *długi język*, która powinna być rozumiana w sposób dosłowny, drugie przytoczone powyżej znaczenie zawiera się we frazie *giętki język*. Trudności w tłumaczeniu powyższego zdania na język niemiecki wynikają bezpośrednio z dywergencji językowej, tzn. faktu, że w naszym przypadku polski leksem odpowiada w języku docelowym formom *Zunge* (język jako narząd mowy) oraz *Sprache* (język jako zdolność mówienia). Zastosowanie w tłumaczeniu dwóch odmiennych formalnie jednostek leksykalnych neutralizuje obecną w polskim zdaniu jednorodność i tym samym eliminuje obecny w tekście wyjściowym chwyt językowy. Nieprzekładalność, co podkreśla

w swojej pracy również Balcerzan (2009: 91), ma tu wymiar totalny. Nie zmienia to jednak faktu, że niektóre chwytów językowe (czego przykład stanowi opisywany poniżej tekst Waltera Moersa) stanowią tylko utrudnienie w procesie tłumaczenia i nie mogą być postrzegane jako przejaw nieprzetłumaczalności bezwzględnej.

Nieprzetłumaczalność chwytu graficznego to natomiast nic innego jak połączenie wypowiedzi poetyckiej z wypowiedzią graficzną (por. Balcerzan 2009: 91). Jako przykład tego typu tekstów można podać poezję konkretną, która łączy elementy poetyckie ze sztuką wizualną, jak w przypadku niektórych wierszy Tadeusza Micińskiego (2001) lub Róży Czerniawskiej-Karcz (2001: 21). Opisywany rodzaj nieprzetłumaczalności może być jedynie postrzegany jako utrudnienie przejściowe, które nie jest traktowane jako nieredukowalna przeszkoda w tłumaczeniu. Dowodem na to jest już sam fakt powstawania tłumaczeń tego typu tekstów (zob. np. Miciński 1996b).

Nieprzetłumaczalność cytatu polega według Balcerzana na zaniku źródła cytowanej wypowiedzi, która dla czytelnika tekstu oryginalnego była doskonale widoczna, a dla odbiorcy tekstu docelowego jest nie do odgadnięcia (por. Balcerzan 2009: 95). Aby dokładniej zrozumieć zjawisko nieprzekładalności cytatu, należy niewątpliwie dostrzec znaczną rolę, jaką pełnią tłumaczenia w kształtowaniu się tzw. interrelacji polisystemów kulturowych, będących częścią globalnego polisystemu⁴. To one stanowią bowiem punkt wyjścia dla rodzimych twórców do rozszerzania polisystemu danej kultury językowej o nowe motywy i elementy. To one postrzegane są także jako niezbędne punkty odniesienia potrzebne do dekodowania wzmiankowanego powyżej źródła cytowanej wypowiedzi, które w tekście przekładu może zaniknąć. W związku z powyższym, teoretycznie ujmując, jedynie dbałość o ciągle rozszerzanie korpusu tekstów tłumaczonych z różnych dziedzin nauki, kultury i sztuki stanowi czynnik zapobiegający zdefiniowanej powyżej nieprzekładalności cytatu. Spróbujmy przedstawić to na następującym przykładzie: Świat na trzeźwo jest nie do przyjęcia. Powyższe zdanie, będące bezpośrednim cytatem z filmu *Psy* Władysława Pasikowskiego jest nie do przetłumaczenia na język niemiecki, ponieważ w kulturze języka docelowego film polskiego reżysera nie jest znany i nigdy nie był przetłumaczony. Tłumaczenie dosłowne przytoczonego fragmentu jako *Die Welt ist nüchtern und nicht zu ertragen* nie jest satysfakcjonującym rozwiązaniem, ponieważ bez stosownego punktu odniesienia w postaci przetłumaczonego na język niemiecki filmu odbiorca nie będzie w stanie skojarzyć cytowanej wypowiedzi z wzmiankowanym filmem⁵.

4| Zjawisko polisystemu globalnego i jego rozległych relacji zostało szeroko umówione w artykule „O tworzeniu i technikach przekładu tzw. „easter eggów“ na wybranych przykładach z trylogii gier komputerowych *Wiedźmin* i jej tłumaczenia na język niemiecki” (por. Lesner 2017:199–200).

5| Problem nieprzetłumaczalności cytatu jest oczywiście o wiele bardziej złożony, ponieważ oprócz obecności lub braku stosownych punktów odniesienia omawiana

Nieprzetłumaczalność denotacji polega na braku odniesienia znaku językowego do rzeczywistości pozajęzykowej. Wspomniana nieprzetłumaczalność ma tym samym charakter nietrwały (por. Balcerzan 2009: 97), ponieważ praktyka tłumaczeniowa pokazuje, że istnieje wiele różnorodnych technik, które pomagają ją wyeliminować. Do wspomnianych technik niwelowania nieprzetłumaczalności denotatywnej należy m.in. ekwiwalent opisowy, funkcjonalny, a także zapożyczenie, kalka językowa i inne zabiegi słowotwórcze. Jako przykład tej nietrwałości niech posłuży niemiecki rzeczownik *Schadenfreude*, który nie ma wprawdzie dokładnego polskiego odpowiednika, ale można w procesie jego przekładu zastosować ekwiwalent opisowy *czierpanie radości z krzywdy innych ludzi*.

Nieprzetłumaczalność konotacji Balcerzan odnosi z kolei do zaniku warstwy skojarzeniowej, którą wywołują u odbiorcy tekstu oryginalnego pewne zwroty wyrażone w języku wyjściowym (por. Balcerzan 2009: 97). Dobrym przykładem dla zilustrowania tego zjawiska jest rzeczownik *warszawianka* tłumaczony na język niemiecki jako *Freiheitshymn* (pl. *hymn wyzwoleńczy*). W przytoczonym tłumaczeniu zanika skojarzenie wspomnianej polskiej pieśni patriotycznej z miastem Warszawą. Niemieckiemu odbiorcy zostało wyjaśnione natomiast ogólne znaczenie polskiego leksemu.

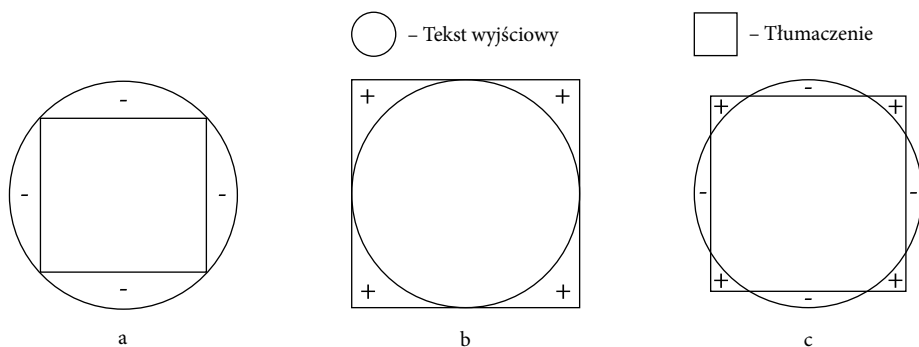
Ze względu na jej skutki nieprzetłumaczalność można również podzielić na tzw. nieprzetłumaczalność względną i bezwzględną. Pierwsza cechuje się tym, że można ją zniwelować poprzez zastosowanie odpowiednich, dostosowanych do sytuacji przekładowej technik tłumaczenia. Nieprzetłumaczalność bezwzględna jest natomiast nieredukowalna. I tak przykładowo zdaniem Krzysztofa Hejwowskiego (2005) każdy przejaw nieprzetłumaczalności językowej i kulturowej ma formę nieprzetłumaczalności względnej, a brak czytelników dla danego przekładu jest wyrazem tzw. nieprzetłumaczalności bezwzględnej. Oznacza to m.in., że nieprzetłumaczalność kulturową można zredukować np. poprzez zastosowanie ekwiwalentu opisowego lub funkcjonalnego, a nieprzetłumaczalność denotacji można przewyciężyć m.in. poprzez zastosowanie wzmiankowanych powyżej, różnorodnych zabiegów słowotwórczych, przy czym należy zaznaczyć, że każdy z nich będzie miał ściśle określone konsekwencje dla tekstu docelowego.

Krzysztof Lipiński proponuje w swoich pracach pewne uniwersalne techniki, które mogą być pomocne przy redukowaniu nieprzetłumaczalności. Do wspomnianych technik zalicza on m.in. inwersję, uzupełnienie, opuszczenie, substytucję (w skład której wchodzi generalizacje, konkretyzacje i kompensacje) oraz ekwiwalent funkcjonalny. Inwersja to przesunięcie na koniec wersu pewnych leksemów w celu stworzenia określonego rymu. Uzupełnienie to wprowadzenie do tekstu docelowego jednostki leksykalnej niewystępującej w tekście wyjściowym.

nieprzetłumaczalność zależy również od adekwatnej wiedzy odbiorcy tekstu docelowego i od faktu, czy potrafi on odszyfrować znajdujące się w nim elementy intertekstualne.

Czynność ta nie jest motywowana względami gramatycznymi. Opuszczenie to rezygnacja z wprowadzenia do tekstu docelowego danego ekwiwalentu. Substytucja natomiast to zastąpienie jednostki tłumaczeniowej stosownym ekwiwalentem. Ze względu na jej skutki dla semantyki tekstu docelowego Lipiński dzieli ją na tzw. generalizację (wprowadzenie ekwiwalentu o ogólniejszym znaczeniu niż jednostka tłumaczeniowa), konkretyzację (wprowadzenie ekwiwalentu o bardziej szczegółowym znaczeniu niż jednostka tłumaczeniowa) oraz kompensację (umieszczenie pewnych aspektów stylistycznych, archaicznych, estetycznych itp. tekstu wyjściowego w innych miejscach tekstu docelowego). Ekwiwalent funkcjonalny natomiast to zastosowanie w tekście docelowym odpowiednika pełniącego w danym kontekście tłumaczonego tekstu podobną funkcję, co substytuowana jednostka tłumaczeniowa w tekście wyjściowym (por. Lipiński 2002: 73; 2004: 126; 2004: 23).

Biorąc wzgląd na cechy charakterystyczne sytuacji tłumaczeniowej, kompensacja może w niektórych przypadkach okazać się techniką kluczową do redukcji pozornej nieprzetłumaczalności utworu. Praktyka tłumaczeniowa wielokrotnie już bowiem potwierdziła, że każdy proces przekładu jest nieidealny. Niejednokrotnie tłumacz zobligowany jest do wyboru między właściwościami tekstu oryginalnego, które należy zachować w tłumaczeniu, a tymi, które można by było usunąć lub dodać do tekstu docelowego (por. Gile 2004: 12). Wybitny tłumacz literatury polskiej na język niemiecki Karl Dedecius przyrównuje nawet tekst wyjściowy i tłumaczenie do dwóch figur geometrycznych: nachodzących na siebie kół i kwadratów (por. Dedecius 1988: 76).

Tłumacz musi więc albo w mniejszym stopniu odwzorować treści tekstu oryginalnego w przekładzie (Rysunek a), albo uszczegółwić tekst docelowy w porównaniu do tekstu oryginalnego (Rysunek b), albo dążyć do zachowania równowagi między elementami uszczegółwionymi i zredukowanymi w translacji, co stanowi sytuację idealną w procesie tłumaczenia (Rysunek c).

„Der Fönig” Waltera Moersa jako problem tłumaczeniowy

Omawiany poniżej, nieprzetłumaczony nigdy na język polski utwór Waltera Moersa zatytułowany enigmatycznie „Der Fönig” ma postać komiksowej baśni dla dorosłych. Tekst opowiada o życiu pewnego króla w fikcyjnym królestwie, w którym, dekretem monarchy, wszystkie litery K zostały zastąpione przez litery F. Wspomniany zabieg stylistyczny generuje pewne trudności na poziomie odzwierciedlenia dominanty semantycznej⁶ utworu. Zamiana powyższych liter prowadzi bowiem do utworzenia w języku niemieckim nowych leksemów o odmiennym (często komicznym) znaczeniu lub wywołujących z powodu fonetycznego podobieństwa do innych jednostek leksykalnych komiczne skojarzenia. Widoczne jest to już na przykładzie tytułu tekstu wyjściowego, w którym rzeczownik *der König* zastąpiony został przez rzeczownik *der Fönig*. Z fonetycznego punktu widzenia nowopowstały leksem posiada dwie samogłoski, z których samogłoska -i- jest samogłoską krótką, występującą w sylabie zamkniętej, a głoska -ö- jest, ze względu na swoje występowanie w sylabie otwartej i akcentowanej, długa. Wspomniany leksem przypomina więc ze względu na sposób artykulacji niemiecki rzeczownik *Föhn* definiowany w [DUD] jako „(występujący szczególnie po północnej i południowej stronie Alp) ciepły i suchy wiatr katabatyczny, powstający podczas przepływu powietrza przez wysokie góry”⁷ oraz jako „urządzenie elektryczne do suszenia włosów”⁸.

Morfem słowotwórczy -ig posiada natomiast funkcję porównywania z czymś lub kimś opisywanej osoby⁹. Przedstawiona powyżej zamiana jednostek leksykalnych generuje więc na poziomie skojarzeniowym sytuację, w której osoba wspomnianego króla zestawiona jest z przytoczonymi powyżej znaczeniami rzeczownika *Föhn*.

Niekiedy opisana powyżej wymiana liter prowadzi do powstania leksemów o komicznym znaczeniu. Przyjrzyjmy się bliżej poniższym fragmentom tekstu wyjściowego:

»Oh, flasse«, kreute sich der Fönig und flatschte in die Hände. »Karbige Kledermäuse, die auk der Flarinette klöten fönnen! Das bedeutet Krieden! Endlich Krieden!«

6| Dominantą semantyczną będziemy nazywać za Stanisławem Barańczakiem zespół cech tekstu oryginalnego, które wpływają na jego treść (por. Barańczak 2004: 20).

7| Por. [DUD]: „(bes. auf der Nord- u. Südseite der Alpen auftretender) warmer, trockener Fallwind, der beim Überströmen der Luft über ein hohes Gebirge entsteht” (tłumaczenie wszystkich definicji słownikowych: E.L.).

8| Por. [DUD]: „elektrisches Gerät zum Trocknen des Haars”.

9| Por. [DUD]: „drückt in Bildungen mit Substantiven oder Verben aus, dass die beschriebene Person oder Sache vergleichbar mit jmdm., etw. oder jmdm., etw. ähnlich ist/in der Art von jmdm., etw.”

W powyższym fragmencie czasownik *flatschte* powstał w wyniku substytucji k- na f- w nagłosie leksemu *klatschte*. Czasownik *klatschen* wyjaśniony jest w [DUD] jako „wyrażać swoją aprobatę poprzez poklask dłońmi, dźwięk wydawany przez uderzenie czegoś ciężkiego o coś twardego”¹⁰. Utworzenie leksemu *flatschte* kieruje skojarzenia odbiorcy w kierunku niemieckiego rzeczownika *Flatsch* (por. [DUD]: „leżąca na ziemi papkowata masa”¹¹), do którego nawiązuje forma czasownikowa *flatschte* (3 os. liczby pojedynczej, Imperfekt). Kolejnym leksemem, który powoduje efekt komiczny jest przymiotnik *karbig*, powstały w wyniku wymiany -f/-k-. Punktem wyjścia dla utworzonej jednostki leksykalnej jest przymiotnik *farbig* definiowany w [DUD] jako „odznaczający się różnymi kolorami”¹². Wymiana wspomnianych liter odnosi czytelnika tekstu wyjściowego do przymiotnika *karbig*, powstałego od leksemu *karb* w znaczeniu „węglowy”¹³. Podobnie jak w poprzednich przypadkach, źródłem komizmu są także leksemy *klöten* i *fönnen*. Czasownik *klöten* powstał w wyniku wymiany f- na k- w leksemie *flöten*, który opisywany jest w [DUD] jako „wydawać dźwięki podobne do fletu, grać na flecie”¹⁴. W swej zmodyfikowanej postaci czasownik *klöten* przypomina pod względem artykulacyjnym czasownik *klötern* (por. [DUD]: „wydawać grzechoczące, terkoczące dźwięki”), co w kontekście *eine Klarinette (Flarinette) klöttert* potęguje efekt komiczny. W przypadku ostatniego wymienionego przez nas leksemu mamy do czynienia ze zmianą czasownika *können* na nieistniejący w języku niemieckim czasownik *fönnen*. Pod względem formalnym przypomina on niemiecki czasownik *föhnen* (por. [DUD]: „(o wietrze) wiać, suszyć włosy suszarką”¹⁵), od którego różni się jedynie długością samogłoski (czasownik *fönnen* posiada krótkie [ø], a czasownik *föhnen* długie). W kontekście *Fledermäuse (Kledermäuse) fönnen auf der Klarinette (Flarinette) klöten* taka wymiana powoduje efekt obcości i potęguje efekt komiczny.

»Na schön«, sagte er. »Alarmiert die Klotte! Alarmiert die Luktwakke! Alarmiert die Inkantrie! Ich brauche die Kußsoldaten, Klammenwerker, Furzwellensender – die ganze Friegmaschine! Fanonen, Klafscheinwerker, Klugzeugträger! Fernwakken, Kernlenfracfeten und Famifazepiloten! Wir fämpken an allen Kronten.«

W cytowanym powyżej fragmencie ponownie mamy zbiór zmodyfikowanych leksemów, w przypadku których na skutek wymiany liter k- na f- oraz

-
- 10| Por. [DUD]: „ein [helles] schallendes Geräusch durch das Aufschlagen von etw. [weichem] Schwerem auf etw. Hartes von sich geben; mit der flachen Hand klatschend (1 a) schlagen“.
- 11| Por. [DUD]: „auf dem Boden liegende breiige Masse“.
- 12| Por. [DUD]: „verschiedene Farben aufweisend“.
- 13| Por. [DUD]: „Kohle, Kohlenstoff“.
- 14| Por. [DUD]: „[laienhaft] Flöte spielen, Töne hervorbringen, die wie Flötentöne klingen“.
- 15| Por. [DUD]: „<unpers.:> föhning werden, (bes. Haare) mit dem Föhn trocknen“.

f- na k- dochodzi do całkowitej zmiany znaczenia jednostek leksykalnych i wprowadzenia do tekstu wyjściowego komizmu werbalnego. Do wspomnianej grupy leksemów należą rzeczowniki *Klotte*, *Kußsoldaten*, *Furzwellensender*, *Klugzeugträger* oraz *Kronten*. Punktem wyjścia do utworzenia rzeczownika *Klotte* był niemiecki rzeczownik *Flotte*, który został opisany w [DUD] jako „zbiór statków wojennych danego kraju”¹⁶. Wymiana litery f- na k- poskutkowała tym, że niemiecki odbiorca może odnaleźć w zmodyfikowanym rzeczowniku leksem *Klo* będący skrótem od rzeczownika *Klosett* (w znaczeniu: *toaleta*, por. [DUD]). Bazą do utworzenia rzeczownika *Kußsoldaten* był rzeczownik złożony *Fußsoldaten*, który [DUD] wyjaśnia jako „żołnierz piechoty, wyspecjalizowany w walkach bliskiego zasięgu, np. strzelec, podhalańczyk, spadochroniarz, pancerniak, grenadier”¹⁷. Wymiana morfemu słowotwórczego f- na k- spowodowała powstanie rzeczownika złożonego *Kußsoldaten*. Rzeczownik ten składa się z dwóch rzeczowników składowych: leksemu *Soldat* (por. [DUD]: „członek sił zbrojnych danego kraju”¹⁸), który stanowi podstawę złożenia, oraz rzeczownika określającego *Kuß* (por. [DUD]: „dotknięcie kogoś lekko otwartymi ustami jako wyraz przychylności, szacunku, pozdrowienia”¹⁹), którego rola polega na bliższej charakterystyce podstawy złożenia (w związku z powyższym jego funkcja przypomina funkcję przydawki). Rzeczownik *Kußsoldaten* byłby więc określeniem żołnierza specjalizującego się w pocałunkach. Leksem *Furzwellensender* powstał natomiast w wyniku wymiany litery k- na f- w złożeniu *Kurzwellensender*. Rzeczownik złożony *Kurzwellensender* opisywany jest w [DUD] jako „radioodbiornik działający na tzw. falach krótkich”²⁰. Opisany powyżej zabieg słowotwórczy doprowadził do powstania rzeczownika *Furz* jako części składowej opisywanego złożenia. Leksem *Furz* [DUD] lematyzuje jako „(rub.) wypuszczone głośno wiatry”²¹. W związku z powyższym zmodyfikowaną jednostkę leksykalną można rozumieć jako odbiornik (niem. *Sender*) emitujący falami (niem. *Welle*) wiatry (niem. *Furz*). Punktem wyjścia do utworzenia leksemu *Klugzeugträger* był rzeczownik *Flugzeugträger*, który [DUD] opisuje jako „ogromny statek wojenny z długim pokładem umożliwiającym start samolotów”²². Wymiana litery f- na k- spowodowała, że

16| Por. [DUD]: „Gesamtheit der [Kriegs]schiffe eines Staates“.

17| Por. [DUD]: „Soldat der Infanterie, Gesamtheit der auf den Nahkampf spezialisierten Kampfgruppen des Heeres (wie Jäger, Gebirgs-, Fallschirm-, Panzerjäger, Panzergrenadiere)“.

18| Por. [DUD]: „Angehöriger der Streitkräfte eines Landes“.

19| Por. [DUD]: „[sanft] drückende Berührung mit den [leicht gespitzten, leicht geöffneten] Lippen (als Zeichen der Zuneigung od. Verehrung, zur Begrüßung.“

20| Por. [DUD]: „[Radio]sender, der mit Kurzwellen sendet“.

21| Por. [DUD]: „[laut] entweichende Darmblähung“.

22| Por. [DUD]: „großes [Kriegs]schiff mit langen Decks zum Starten u. Landen von Flugzeugen“.

składające się z dwóch rzeczowników (*Flugzeug* oraz *Träger*) złożenie przeobraziło się w leksem, w którego skład wchodzi trzy jednostki leksykalne: przymiotnik *klug*, a także rzeczowniki *Zeug* oraz *Träger*. Przymiotnik *klug* [DUD] lematyzuje jako „obdarzony przenikliwym rozsądkiem i umiejący logicznie myśleć, zdolny, inteligentny, wykształcony, doświadczony, mądry”²³. Rzeczownik *Zeug* [DUD] opisuje jako „coś, czemu nie przywiązuje się zbyt dużej wagi, z czego nie ma zbyt wielkiego pożytku i dlatego nie jest dokładnie nazywane”²⁴. Leksem *Träger* jest natomiast opisany w [DUD] jako „ktoś, kto nosi jakiś ciężar, bagaż”²⁵. W związku z powyższym rzeczownik złożony *Klugzeugträger* oznaczałby posiadacza jakiś bliżej nieokreślonych, bezwartościowych mądrości, co w kontekście gromadzenia zasobów na wojnę niewątpliwie stanowi źródło komizmu. Rzeczownik *Kronten* powstał natomiast w wyniku wymiany litery f- na k- w jednostce leksykalnej *Fronten*. Na skutek opisywanej wymiany czytelnik tekstu wyjściowego może skojarzyć morfem słowotwórczy *kron-* z rzeczownikiem *Krone*, który [DUD] opisuje jako „(będąca wyrazem władzy i godności panującego lub panującej) noszona na głowie szeroka, często zdobiona kamieniami szlachetnymi, złota obręcz z ostrymi wierzchołkami”²⁶.

Praktyczna analiza przykładów

Przeprowadzona powyżej analiza tekstu wyjściowego ukazała główną trudność w tłumaczeniu opisywanego utworu na język polski: postulowaną przez Edwarda Balcerzana nieprzetłumaczalność chwytu językowego, który generuje źródła potencjalnej (pozornej) nieprzetłumaczalności na poziomie denotacyjnym utworu (zob. nieprzetłumaczalność denotacji powyżej). Ukazane powyżej zmodyfikowane jednostki leksykalne i zmiany na poziomie semantycznym, które im towarzyszą, stanowią znaczną trudność w procesie tłumaczenia. Aby skutecznie ją zniwelować należy adekwatnie zdefiniować dominantę semantyczną tekstu wyjściowego (a więc poprawnie odszyfrować chwyt językowy – zamianę litery f- na k- i odwrotnie – będący podstawą komizmu językowego utworu) oraz odpowiednio dobrać ekwiwalent funkcjonalny do tekstu docelowego. W przypadku opisywanego utworu pasującym ekwiwalentem funkcjonalnym byłaby analogiczna wymiana liter k- na s- / s- na k- w języku polskim. Zastosowanie

23| Por. [DUD]: „mit scharfem Verstand, logischem Denkvermögen begabt, davon zeugend; intelligent, gebildet, gelehrt, lebenserfahren, weise.“

24| Por. [DUD]: „etw., dem kein besonderer Wert beigemessen wird, was für mehr od. weniger unbrauchbar gehalten u. deshalb nicht mit seiner eigentlichen Bezeichnung benannt wird.“

25| Por. [DUD]: „jmd., der Lasten trägt, kurz für Gepäckträger“.

26| Por. [DUD]: „(als Zeichen der Macht u. Würde eines Herrschers bzw. einer Herrscherin) auf dem Kopf getragener breiter, oft mit Edelsteinen verzierter goldener Reif mit Zacken“.

wspomnianego chwytu językowego w języku docelowym doprowadzi do wywołania adekwatnego stylistycznie, rubasznego efektu komicznego w języku polskim. Ze względu na różnorodność leksykalną tekstu wyjściowego i docelowego oraz na stosownie dobrany do sytuacji tłumaczeniowej ekwiwalent funkcjonalny nadrzędną techniką przekładu omawianego tekstu będzie kompensacja. Przyjrzyjmy się proponowanym tłumaczeniom dwóch przytoczonych powyżej fragmentów:

Tabela 1: Der Föhnig, Textsegment 1

Tekst wyjściowy	Tekst docelowy
»Oh, flasse«, kreute sich der Fönig und flatschte in die Hände. »Karbige Kle-dermäuse, die auk der Flarinette klöten fönnen! Das bedeutet Krieden! Endlich Krieden!«	– Cudownie – ucieszył się sról i slaknął w ręce. – Solorowe nietoperze, stóre potrafią grać na slarnecie. To oznacza posój! Nareszcie posój! (tłum. E.L.)

Postulowana powyżej wymiana liter k- na s- oraz s- na k- spowodowała powstanie rzeczowników *sról* oraz *slarnet* w zastępstwie za jednostki leksykalne *król* i *klarnet*. Opisywana modyfikacja leksykalna oferuje odbiorcy tekstu docelowego (ze względu na obecność morfemów *sró-* w rzeczowniku *sról* oraz *slar-* w jednostce leksykalnej *slarnet*) skojarzenie z wulgarnym leksemem *srać*. Na poziomie stylistycznym opisywana zmiana przypomina tym samym wymianę morfemów słotwórczych *kurz-* na *furz-* w jednostkach leksykalnych tekstu wyjściowego *Furzwellensender* oraz *furz*. Opisywany ekwiwalent funkcjonalny doprowadził więc do kompensacji efektu komicznego w innych fragmentach przekładu. Przykłady wywołujące efekt komiczny w tekście wyjściowym, tzn. leksemy *flatschte*, *karbig*, *klöten* oraz *fönnen* zostały w tekście docelowym zneutralizowane (nastąpił tam brak komizmu językowego).

Tabela 2: Der Fönig, Textsegment 2

Tekst wyjściowy	Tekst docelowy
»Na schön«, sagte er. »Alarmiert die Klotte! Alarmiert die Luktwakke! Alarmiert die Inkantrie! Ich brauche die Kußsoldaten, Klammenwerker, Furzwellensender – die ganze Friegmaschine! Fanonen, Klafscheinwerker, Klugzeugträger! Fernwakken, Kernlenfracfeten und Famifazepiloten! Wir fämpken an allen Kronten.«	– No pięknie! – powiedział. – Zaalarmować flotę! Zaalarmować siły powietrzne! Zaalarmować piechotę! Potrzebuję piechurów, miotaczy ognia, srótsosalówek, lotniksowców! Broni dalesokieżnej, rasiet dalesiego zakiegu i pilotów samisadze! Będziemy walczyć na wszyktsich frontach! (tłum. E.L.)

Z przeprowadzonego powyżej opisu niemieckiego utworu wynika, że do leksemów o zmodyfikowanym znaczeniu należą rzeczowniki *Klotte*, *Kußsoldaten*, *Furzwelensender*, *Klugzeugträger*, *Kronten*. Wymiana liter k- na s- / s- na k- spowodowała modyfikację w tekście docelowym następujących dosłownych ekwiwalentów tłumaczeniowych *pięknie*, *krótkofalówki*, *lotnikowce*, *broń dalekosiężna*, *rakiety dalekiego zasięgu*, *kamikadze*, *wszystkich* na jednostki leksykalne *pięśnie*, *srótsofalówek*, *lotnikowców*, *broni dalesokiężnej*, *rasiet dalesiego zakięgu*, *samisadze* oraz *wszychtsich*. Analogicznie do niemieckiego tekstu (zob. *Luktwakke*, *Inkantrie*, *Klammenerker*, *Friegmaschine*, *Fanonnen*, *Klafscheinwerker*, *Fernwaken*, *Kernlenfracfeten*, *Famifazepiloten*, *fämpken*), niektóre zmodyfikowane leksemy (np. *pięśnie*, *lotnikowców*, *dalesiego*, *zakięgu*, *wszychtsich*) nie transportują do tekstu docelowego dodatkowych znaczeń, wywołując jedynie u czytelnika efekt obcości. Wymiana litery k- na s- doprowadziła do utworzenia rzeczownika *srótsofalówki* w miejsce jednostki leksykalnej *krótkofalówki*. Podobnie jak w przypadku opisanych powyżej ekwiwalentów omawiany rzeczownik stanowi źródło wulgarnego komizmu. Zastosowany chwyt językowy doprowadził również do utworzenia w miejsce przymiotnika *dalekosiężny* formy *dalesokiężny*, której drugi człon wykazuje pewną zbieżność artykulacyjną z leksemem *księżna* (w znaczeniu [SZYM]: „żona księcia”). Ze względu na zbieżność tematyczną z rzeczownikiem *król* (to właśnie król jest głównym bohaterem tekstu wyjściowego) skojarzenie wywoływane poprzez zbieżność artykulacyjną nowopowstałego przymiotnika *dalesokiężny* z leksemem *księżna* może stanowić źródło komizmu werbalnego. Podobną funkcję pełni również jednostka leksykalna *rasiet*, która została utworzona na bazie rzeczownika w dopełniaczu *rakiet*. Efekt komiczny w przypadku opisywanego leksemu opiera się na zbieżności artykulacyjnej z nadużywanym w Polsce przez młodzież i błędnie wymawianym rzeczownikiem *shit* (pol. *siet*, wym. [ʃɛt] w znaczeniu [OXF] „a swear word that many people find offensive used to show that you are angry or annoyed”). Kolejnym leksemem, którego modyfikacja spowodowała efekt komiczny jest rzeczownik *kamikadze*, który w wyniku wymiany litery k- na s- przekształcił się w jednostkę leksykalną *samisadze*. Jednostka leksykalna *samisadze* może być postrzegana jako złożenie powstałe z połączenia formantem -i- dwóch elementów językowych: zaimka *sam* (por. [SZYM]: „zaimek wskazujący na to, że dana osoba lub rzecz występuje, działa we własnej osobie, samodzielnie, bez niczyjej pomocy”) oraz jednostki leksykalnej *sadze* (1 os. l. pojedynczej), powstałej od czasownika *sadzić* (w znaczeniu [SZYM]: „umieszczać sadzonki roślin, krzewy, drzewka, bulwy itp. w odpowiednio przygotowanej ziemi, tak żeby się przyjęły i rosły”). Zastąpienie wymiany liter k- na f- / f- na k- w języku wyjściowym wymianą liter k- na s- / s- na k- w języku docelowym doprowadziło do niewielkiego uogólnienia tekstu docelowego (w cytowanych fragmentach tekstu wyjściowego mamy dziesięć zmodyfikowanych leksemów, z czego pięć odznacza się zmodyfikowanym znaczeniem,

we fragmentach tekstu docelowego mamy siedem zmodyfikowanych leksemów, z czego cztery o zmienionym znaczeniu). Efekt komiczny w tłumaczeniu został jednak w wyniku kompensacji zachowany.

Podsumowanie

Podsumowując należy zauważyć, że zastosowana w tłumaczeniu technika pozwala wprawdzie tłumaczowi na adekwatną stylistycznie kompensację komiczmu w tekście docelowym, lecz powoduje również ilościową redukcję jednostek leksykalnych wywołujących efekt komiczny. Widoczne jest to w przytoczonych powyżej przykładach. Na cztery przykłady modyfikacji znaczeniowych, jakie widoczne są w pierwszym opisanym powyżej fragmencie tekstu wyjściowego, tekst docelowy oferuje jedynie dwa przykłady leksemów o zmodyfikowanym znaczeniu. Podobna relacja zachodzi w przypadku drugiego, opisanego powyżej fragmentu tekstu wyjściowego, chociaż różnica jest tu niewielka, ponieważ w tekście oryginalnym mamy pięć leksemów o zmodyfikowanym znaczeniu, a w tekście docelowym cztery. Pozostałe zmienione leksemy nie są nośnikami dodatkowych znaczeń i wywołują u czytelnika efekt obcości zarówno podczas lektury tekstu wyjściowego jak i docelowego (por. np. w tekście oryginalnym rzeczowniki *Luktwakke*, *Inkantrie* oraz przyimek *auk*, a w translacji leksemy *pięsnie*, *lotniksowców*, *dalesiego*).

Literatura

- Balcerzan, Edward (2009). *Tłumaczenie jako „wojna światów”*. W *kręgu translatoologii i komparatystyki*. Poznań.
- Catford, John C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. London.
- Czerniawska-Karcz, Róża (2001). „zabawa z różą”. W: Czerniawska-Karcz, R. *makijaż jesienny*. Szczecin. S. 21.
- Dedecius, Karl (1988). *Notatnik tłumacza*. Warszawa.
- [DUD] = *Deutsches Universalwörterbuch DUDEN*. DUDEN Redaktion (red.) (2007). Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich.
- Gile, Daniel (2004). „Translation Research versus Interpreting Research: Kindship, Differences and Prospects for Partnership”. W: Schäffner, Ch. (red.) *Translation Research, Interpreting Research: Traditions, Gaps, Synergies*. Clevedon. S. 10–32.
- Jakobson, Roman (1959). „On linguistic aspects of translation”. W: Baker, M./ Venuti, L. (2000). *The Translation Studies Reader*. London–New York. S. 113–119.
- Hejwowski, Krzysztof (2005). „O nieprzekładalności absolutnej i względnej”. W: Hejwowski, K. (red.) *Kulturowe i językowe źródła nieprzekładalności*. Olecko. S. 349–360.

- Krysztofiak, Maria (1999). *Przekład literacki a translatoologia*. Poznań.
- Lesner, Emil (2017): „O tworzeniu i technikach przekładu tzw. „easter eggów“ na wybranych przykładach z trylogii gier komputerowych „Wiedźmin“ i jej tłumaczenia na język niemiecki”. W: *Lingwistyka stosowana/ Applied Linguistics/ Angewandte Linguistik* 23. S. 197–211 (<http://alp.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/315/2018/10/LS-23-15-Lesner.pdf>, dostęp: 25.03.2020).
- Lipiński, Krzysztof (2002). „Po szynach ospale...” O tłumaczeniach Lokomotywy Juliana Tuwima na język niemiecki”. W: Koźbiał, J. (red.) *Recepcja – Transfer – Przekład 1*. Warszawa. S. 69–86.
- Lipiński, Krzysztof (2004). *Vademecum tłumacza*. Kraków.
- Miciński, Tadeusz (2001). „Tu znamiona...”. W: Krawczyńska, D. (red.) *Panorama literatury polskiej XX. wieku: Poezja 1*. Wybór i opracowanie: Karl Dedecius. Warszawa. S. 105.
- Miciński, Tadeusz (1996). „Hier die Zeichen...”. W: Dedecius, K. (red.) *Panorama der polnischen Literatur des 20. Jahrhunderts: Poesie 1*. Zürich. S. 103.
- Moers, Walter (2018). *Der Fönig*. München.
- Nida, Eugene A. (1969). „Science of Translation”. W: *Language* 45. S. 483–498. [OXF] = *Oxford Learners Dictionary*. Oxford Redakction (2020). (<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com>, dostęp: 19.03.2020).
- Popovic, Anton (1976). *A Dictionary for the Analysis of Literary Translation*. Edmonton–Alberta.
- [SZYM] = Szymczak, Mieczysław (1981). *Słownik języka polskiego*. Warszawa.

Emil Daniel Lesner

Uniwersytet Szczeciński
 Instytut Językoznawstwa
 al. Piastów 40B bud. VI, s. 410
 71-065 Szczecin, Polska
 emil.lesner@usz.edu.pl
 ORCID: 0000-0001-6999-1285